

CSERÉPFALU XVI–XVII. SZÁZADI VEZETÉKNEVEI

MIZSER LAJOS

Hazánkban a XVI. században már minden társadalmi osztályban kételemű nevet viseltek (vezetéknev és keresztnév) – még akkor is, ha az iratokban egyik vagy másik névelem hiányzik, vagy pedig körülírással éltek. A névelem hiányát a dézsmalajstromok esetében meg tudjuk szüntetni, hiszen a decimátorok meghatározott sorrendben lajstromozták az embereket év év után.¹

A keresztnévek stabilak, legfeljebb a latinul vezetett lajstromokban a lejegyzők párszor felcserélik a Blasiust a Basiliusszal, a Gregoriust a Georgiusszal, a Mattheust a Mathiással. Elírások természetesen gyakrabban történnek a vezetéknevek esetében; ennek oka részben a félrehallás, részben a tollhiba. XVI. században: Baranyai helyett Barany, Derekas helyett Berkes, Gőz helyett Csősz, Hadas helyett Hidas, Kota helyett Kató, Kondai helyett Gondai és Gombai, Koros helyett Boros, Takács helyett Szakács és Tacsak; a XVII. században: Bencső helyett Dencső, Derda helyett Darda, Drda, Dérde, Torda, Dárda, Berta, Berda, Denda, Tarta, Duda, Kéméndi helyett Körmenyi, Kemet, Kemekti, Kőmenti, Kenandi, Miklósi helyett Miklosik. Megesik az is, hogy a keresztnévi eredetű vezetéknevet lefordítják, s így lesz a Gáborból Gabriel, a Miklósiból Nicolaus.

Felvetődhet a kérdés, hogy mennyire szilárdak a vezetéknevek. Funkciójukban stabilitást mutatnak, alakjukban már kevésbé. A következő alakváltozatok fordulnak elő: XVI. század: Balog – Balogi, Baranyai – Baranyi – Baranya, Barla – Barló, Bende – Bendi – Bendő, Berzi – Birzi – Bersi – Berse, Biriszló – Bariszló; Boncsur – Bantcsur; Borlok – Barlok, Eszkornyai – Iszkornyai, Fejér – Fejír, Fejérvári – Fejírvari, Gele – Geli – Gelej – Gere, Görömbölyi – Gërëmbëlyi, Hegedűs – Hedegűs, Kassai – Kassa – Kossa, Miklósi – Miklós – Miklósa, Molnár – Mónár, Somogyi – Somodi, Szegő – Szegi, Tarcsa – Tata, Tolnai – Tónai; XVII. század: Bankó – Bank, Bekecsi – Békési (elírás is lehet), Dravec – Dravoc, Fazokas – Fazekas, Fejér – Fejír, Fónagy – Fónod, Mizser – Mezser, Molnár – Mónár, Szepesi – Szepes, Tar – Tard, Zsigmond – Zsikmond – Zsidmond. Mindezeket csak azért mondtuk el, hogy kellő óvatossággal kezeljük az összeírásokat; s ha megfelelő következtetéseket akarunk levonni, akkor figyelembe kell vennünk a fentieket (még ha nem is ilyen részletességgel, de legalább három lajstrom elolvasása után lehetnek konklúzióink megbízhatóak).

Ragadványnevek természetesen előfordulnak. Sokszor egymást változtatva használják a két kategóriát. Nem véletlen az, hogy Cserépfalu XX. századi ragadványneveinek túlnyomó többsége a vezetéknevet helyettesíti. A XVI. században Kömlei Kálmán fia

1. A dézsmáról részletesen ír *Ila B.*

felváltva használja a Kálmán(y) Albert, illetve a Kömlei Albert nevet. A XVII. századtól a Juhász család hol Juhásznak, hol Tóthnak van bejegyezve. Az ingadozás a későbbiek folyamán is megmaradt. A cserépfalusi református egyház matrikulájában így szerepel: 1738: Petrus Tóth alias – Juhász, 1750: Martinus Juhász aliter Tóth. Az állami anyakönyvezés kötelezővé tétele (1895) óta a Tóth lett a vezetéknev véglegesen, a Juhász pedig ragadványnev.

A neveket igen változatos helyesírással írták. Ezekre a kérdésekre most nem akarunk kitérni. A vezetéknevet transliteráltuk, azaz a mai helyesírásnak megfelelően írtuk le. Kivételt képeznek az ún. történelmi nevek, amelyeknek van megszilárdult formájuk (pl. Báthori, Esterházy stb., valamint azok a falusi nevek, amelyek ma is élnek, azaz mai anyakönyvi adatok is [pl. Tóth, Kéméndi stb]).

A vezetékneveket a névadás indítéka alapján három csoportba osztottuk: I. A származásra utaló vezetéknevek; II. Foglalkozást, tisztséget jelentő vezetéknevek; III. Egyéni tulajdonságon alapuló vezetéknevek. Természetesen ezeket kisebb-nagyobb alcsoportokra osztottuk.

XVI. század

I. A származásra utaló vezetéknevek

A) Az apa nevéből alakult nevek

a) Az apa teljes nevével három név függ össze: *Kisjakab*, *Nagypál*, *Szűkbenedek*. Hogy kettős vezetéknevről van szó, a latinul vezetett lajstromok bizonyítják, amelyekben egyik elemet sem fordítják le (Emericus Kis Jakab, Mattheus Nagypál, Briccius Szűkbenedek). Az természetesen vitatható, hogy kettős vezetéknevvél vagy ragadványnevvél állunk-e szemben, ahol is a le nem fordított keresztnév lenne a ragadványnev.

b) Az apa keresztnéve gyakori névforma: *Angyal* < lat. Angelus: nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy testi (angyali szépségű), illetve lelki (angyali természetű) tulajdonságot jelöl, azaz metaforikus név lenne. Ehhez viszont bizonyítani kellene azt, hogy a XV. század végén, a XVI. elején már élt az *angyal* köznévknek ilyen jelentése. *Antal* < lat. Antonius: a hangalaki hasonlóságon kívül semmiféle kapcsolata nincs a köznévi *antal* szóval. Ez ugyanis a lengyel *antał*, *antalek* 'kis hordó' jelentésű szóból származik.² *Ágoston* < lat. Augustinus; *Bíriszló* < szláv Beriszláv; *Elek*: eredetileg Velek formában ősi magyar személynév volt; de még az Árpád-korban azonosították az Alexius-szal (Aleks > Elekes > Elek). *Gábor*: a lat. Gabriel-lel szokták azonosítani, de csak közvetve származik ebből a névből. A római katolikus szlávtságban Gabrielnek hangzott, ennek kicsinyítő képzős alakja: Gabro, s ez lehetett a Gábor közvetlen elődje³ (Melich János: SZIJSz. I./2. 169). Lehetséges az is, hogy a Gabrianus > Gáborján-nak a rövidülése. A *Gábor* köznévként is él 'sárgarigó' jelentésben, de csak a XVII. századtól van adatunk rá, ugyanis köznevesülés történt (vö. katicabogár, mátyásmadár stb.). *Gergely* < lat. Gregorius: a magyarba feltehetően horvát-szlóven közvetítéssel került.⁴ *György* < lat. Georgius, de a német és (vagy) szláv közvetítést sem zárhatjuk ki⁵ *Kálmán(y)*: ősi magyar személynévből származik, amelyet még Könyves Kálmán idejében azonosítottak a lat. Columbanus-szal, így a Kálmán – úgymond – keresztnév névvé válhatott. *Kelemen* < lat.

2. Pais-Eml. 381. és ETSz 102.

3. Melich J., SzIjsz. I/2. 169.

4. Melich J., SzIjsz. I/2. 170.

5. Melich J., SzIjsz. 171.

Clemens (> Kelemenés > Kelemen); *Lukács* < lat. Lucas; Sebestyén < lat. Sebastianus (> Sebestyán > Sebestyén): kialakulását segítette, hogy volt már egy ősi *Sebes* nevünk.⁶ *Vince* < lat. Vincentius: eredetileg tehát rövidült alak, de a XVI. században már általánosan *Vince*-ként használják.

c) Az apa keresztnévéből (esetleg ősi személynévből) alakult nevek: *Agócs*: az Ágoston név rövidülése + *-ócs* képző; *Barla*: a Barlabás rövidülése; *Barta*: a Bertalan név Bertalan alakváltozatának rövidülése; *Bede*, *Bende*: mindkettő a Benedek név rövidülése és továbbképzése; *Boda*: a szláv Budiszláv, Budimir a magyarban nyitabbá vált alakja + *-a* képző; *Bodó*: lehet az említett nevek közül *-ó* képzővel. Kevésbé meggyőző Halász Előd vélekedése, amely szerint német eredetű.⁷ *Borlok*: a Barlabás név Borlobás alakváltozatának rövidülése + *-ók* képző; *Kacsó*: a Kálmán rövidülése + *-csó* képző; *Dorman*: ősi, török eredetű személynév.⁸ A *dolmány* szóból nem származhat, mert itt *-es* alakokat kimutatni nem lehet. *Göz*: a „Dampf” jelentésű szóval nem lehet kapcsolata, elsősorban jelentéstani megfontolásokból. A *Gott*-tal kezdődő német nevek (pl. Gottfried, Gotthart stb.) *Götz* alakját vettük át. *Kandó*: a lat. Candidus-nak a magyarban rövidült alakja + *-ó* képző. *Konc*: a közszóból való eredeztetést sem lehet kizárni, de valószínűbb, hogy az Árpád-korban meglehetősen gyakori Konrád név származéka. *Pet(y)kó*: a lajstromban így áll: *Petco*, tehát kétféle ejtése lehetséges: *Petkó*, illetve *Petykó*. Ha az előbbi ejtést fogadjuk el, akkor horvát, ha az utóbbit, akkor szlovák névről van szó (a földrajzi közelség ezt valószínűsíti.) *Sebők*: a Sebestyén rövidülése + *ők* képző. *Vida*: a lat. Vitus név szláv alakja továbbképzéssel.

d) Az apa neve + a tőle való származást jelölő szuffixumok: *Bucsity*: a horvát Buč személynév + az *ič* patronímiikum képző. *Miklósi*: nem helynévi eredetű, hiszen ilyen alakváltozatai vannak: Miklós, Miklósa (az *-i* képzőt vö. a Balassi, Ferenci típusú nevekkel), *Péterfi*.

e) Egyéb apaági név egyetlen egy adat: *Borbélyveje* (az eredeti ejtésben: borbély veji, tehát a faluban ma is használt birtokos személyragot adja meg).

B) Az anya neve: nem véletlen, hogy kevés nevet találunk. Nem volt jellemző a magyar névadásra, de nem is példa nélküli. Általában akkor jöttek létre efféle nevek, ha az apa még a gyermek születése előtt meghalt, vagy ha az anya nagyon sokkal tekintélyesebb volt az adott közösségben, mint az apa. Cserépfaluban a következő nevek jönnek elő: *Orsik*: az Orsolya rövidült alakja + *-ik* képző; *Pörzsi*: az Erzsébet név Örsébet alakváltozatának ikerített és képzett alakja (Örzi ~ Pörzsi); *Ponnos*: az Anna név Annus becézett alakjának ikerítése.

C) A származás helyére utaló vezetéknevek

a) Népnevek: Nem egyszerűen arról van szó, hogy a néviselő, (illetve az őse) ilyen vagy olyan nemzetiségű volt, hanem azt, hogy közöttük, a szomszédságukban lakott, avagy valamilyen kapcsolatuk volt velük (pl. az ő vallásukat követte, közülük választott feleséget stb.): *Cseh*, *Jász*: ekkor már nem valószínű, hogy jász (azaz alán) nyelven beszélő személyt jelöl, hanem jászsági embert. Szabó László kutatásai szerint a XV. században még élt a jász nyelv, a XVI. századi összeírások már egyértelműen magyar nyelvűsége

6. Mizser L., MNy. LXXVII. 85–6.

7. Nyelv és Irodalom 1956. 91–3.

8. FNSZ 185.

mutatnak.⁹ *Mizser*: kisebb népcsoport az ún. segédnépek között (vagy különálló etnikum). Eredeti nyelvük még nincs megbízhatóan tisztázva; vagy magyarul beszéltek, mint a székelyek, vagy törökül, mint a kunok és a besenyők.¹⁰ Az előbbit látszik megerősíteni az a tény, hogy etimológiailag azonos a magyar nép-, illetve a megyer törzsnévvél, az utóbbit pedig az, hogy a *Mizser* csak a kunok betelepítése után bukkan fel (1291-ben helynévként). *Székely, Tóth*: ekkor a jelentése még 'szláv', hiszen a 'szlovák' jelentés csak 1800-tól adathozható (de akkor sem gúnynévként).

b) Pusztá helységneve. A XVI. században nem volt ritka, hogy az *-i* képzőt nem írták le, így nem tudhatjuk, hogy ejtették-e vagy sem (az ingadozásra nagyon jó példa a Kassai ~ Kassa név; itt a képzős formát írták le többször). Mivel az ejtést nem tudjuk megbízhatóan és kétségbevonhatatlanul bizonyítani, ezért megmaradunk a leírt forma mellett. *Aranyas* (Borsod vm.), *Detteg* (Detek, Abaúj vm.), *Gele* (Gelej, Borsod vm.), *Szölös* (több helység neve, de elsősorban a Noszvaj és Eger között fekvő Borsod vm.-i Szölös, később Szölöske elpusztult falu neve jöhet számításba), *Tarcsa*: több község neve, de a közelség miatt Heves vm. vehető figyelembe. Két név esetében felmerülhet bennünk az is, hogy esetleg foglalkozásnevek. A környéken soha nem bányásztak és nem mostak aranyat, az arannyal foglalkozó mestereket pedig nem nevezték Aranyasnak. A Szölös név viszont már csak azért sem lehet itt foglalkozásnév, mert a lakosság túlnyomó többsége szőlőtermesztéssel foglalkozott; s miért adnának olyan nevet, amely majdnem mindenkire jellemző.

c) Nagyobb tájegység neve, megyenév + *-i* képző: *Felföldi* (a Borsodtól északra fekvő megyék összefoglaló neve), *Kövári* (Kővár vidéke), *Szepesi* (Szepes vm.), *Tolnai* (Tolna vm., de lehet helységneve is).

d) Helységneve + *-i* képző azt jelenti, hogy a névviselő oda való, onnan jött. Mivel egyes helységnevek több vármegyében is előfordulnak, mindig a legvalószínűbbet, azaz a legközelebb esőt adjuk meg: *Arlai* (Arló, Borsod vm.), *Baranyai* (Máramaros vm.), *Batizi* (Szatmár vm.), *Báncsi* (mivel ilyen helynevet FE-ben¹¹ nem találtunk, az ide való tartozása megkérdőjelezhető), *Bessenyei* (Heves vm.), *Bucsei* (a névviselő lelkész volt; nem merünk dönteni, a szóba jöhető megyék: Békés, Bihar, Zala, Zólyom), *Decs(e)i* (ő is pap volt; Arad, Nyitra, Tolna, Torda, Sáros), *Eszkornyai* (Hont vm.), *Fejérvári* (Fejér vm.), *Finkei* (Borsod vm.), *Garai* (Gara Bács vm., Garé Baranya vm.), *Géci* (Szatmár vm.): mivel a leírt alakon nincs ékezet, a *Geczj* Geci-nek is olvasható. Az igaz, hogy ebben a korszakban a Gergely név a leggyakoribb a faluban, és más vidékről adathozható is a becézett forma, de itt éppen a gyakorisága a kizáró ok. További nevek: *Görömbölyi* (Borsod vm.), *Győri* (Kisgyőr, Diósgyőr, Borsod vm.), *Kaki* (Zemplén), *Kassai* (Abaúj vm.), *Kondai* (Kondó Borsod vm.), *Kömlői* (Kömlő Heves vm.), *Lukai* (Zemplén vm.), *Miskolci* (Borsod vm.), *Nyári* (Nyáregyháza Pest vm.), *Somogyi* (Somodi Abaúj vm.), *Szarvaskői* (Heves vm.), *Szécsi* (Rimaszécs Gömör vm.), *Telegdy* (Bihar vm.), *Temsori* (Timsor Bereg vm.), *Tomori* (Abaúj vm.), *Várday* (Kisvárd Szabolcs vm.).

e) A falu valamely részén lakó vagy onnan származó: *Új*: nemrég beköltözött ember, tehát a falu végén lakott; *Úti*: az országút mellett lakott; *Vég*, 'faluvégi'.

9. Jászoknál 15–6.

10. Németh G., AOH XXVI., 293.

11. Fényes E., Magyarország geographiai szótára.

II. Foglalkozást, tisztséget jelentő vezetéknevek

a) A foglalkozás vagy a tisztség megnevezése: a jelentéseket csak akkor adjuk meg, ha a szó már kiveszett nyelvünkől, avagy ebben a jelentésben nem él tovább: *Ács*, *Bakos* (= a malomban bak-kal dolgozó személy. Annyi bizonyos, hogy Cserépnék a dicalis összeírás alapján 1599-ben malma van.¹² S nem is olyan régen, az 1950-es évek elején magam is láttam, amint a kendert bakolták. Elképzelhető a személynévi eredeztetés is, mégpedig a *Bacchus* névből, de nem tartjuk valószínűnek), *Bakó* (= mészáros; a faluban ma a fabunkót nevezik bakónak, amelyet nemcsak fahasításkor használtak, hanem tagló gyanánt is. A köznyelvben a 'hóhér' jelentés ismeretes, de ez nem gyakorolható hatást a névadásra), *Bíró*, *Bodnár* (= szekérgyártó), *Borbély* (= sebész, foghúzó), *Dobos*, *Dravec* (= nyúzó).^{12a} *Faggyas* (= gyertyaöntő), *Fazekas*, *Gyöngyös* (= fagyönggyel gyógyító személy; esetleg lehet puszta helynév is. A népi gyógyítással több név is kapcsolatos ekkor és a későbbiek folyamán is. Melius¹³ tudósít arról, hogy a fagyöngy teája gyógyít), *Hagymás* (ha nem lett volna hasonlóan képzett másik nevünk [Répás], akkor a puszta helynevekhez csoportosítottuk volna. A XVI. században bizonyíthatóan termeltek hagymát a faluban, mégpedig négyfélét: fok-, metélő-, mogyoró- és vöröshagymát.¹⁴ *Hegedűs*, *Juhász*, *Kalauz* (= ismeretlen helyen utat mutató átvezető személy).¹⁵ *Kalmár*, *Kádár*, *Kecskés* (= kecskepásztor), *Kerekes*, *Kertész*, *Kocsis*, *Kovács*, *Mészáros*, *Molnár*, *Pap*, *Pásztor*, *Répás* (= répatermesztő), *Rostás*, *Sós*, *Szabó*, *Szarvas* (= szaruval foglalkozó, illetve azt kikészítő személy), *Szántó*, *Szegő*, *Szekérgyártó*, *Takács*, *Tokos* (= tokhal fogásával foglalkozó személy), a várhoz ugyanis halastó is tartozott), *Törő* (= puszkapor-törő).¹⁶ *Törös* (= csapdákat készítő vagy azzal vadászó személy), *Varga*, *Varró*, *Vámos*.

b) A foglalkozás eszköze is utalhat a névviselő (vagy őse) foglalkozására: *Barbolya* (= sóska; Melius¹⁷ szerint „a bábák büvölnek vele”), *Berzi* (= „a kenderföldön a nyövés után ott maradt és lábán megszáradt apró kender vagy letörött kenderhulladék; a kender alja; utólja”¹⁸, Melius¹⁹ szerint a köszvényt gyógyították vele), *Kota* (= nagy gyékénynyaláb; halászati eszköz²⁰), *Kasza*, *Kos* (= kosokkal foglalkozó), *Szanik* (= gomb-ernyő; a MTSz törő-zsányik ‚sanicula Europea’ formában adatolja, s nyilvánvaló, hogy a latin név rövidüléséből is jött létre egy alakváltozat. Diószegi²¹ Szanikór, Szanikula alakot hoz, s ő tudósít, hogy a gomb-ernyő főzete gyógytea).

c) A foglalkozás terméke is lehet alapja a névadásnak: *Boncsur* (= bekecs)²², *Csanak* (= kehely, fa merítőedény).²³ *Bor* (a névviselő Zsércen volt külbirtokos, és Zsércen

12. OL Conscriptioes portarum Comitatus Borsodiensis. 1599/816. Filmtár 1631 doboz.

12a. *Mizser L.*, BSz. XXII. 3:84.

13. Herbárium, 162.

14. *Mizser L.*, MNy. LXXIII., 381–2.

15. TESZ II., 321–2.

16. *Mikesy S.*, MNy. LXI. 464–5.

17. Herbárium, 439.

18. ETSz. 378.

19. Herbárium, 309.

20. MTSz. I., 1189.

21. Orvosi füvészkönyv, 190.

22. ETSz., 469. MTSz. I., 160.

23. TESZ I., 476.

akkor még nem foglalkoztak szőlőtermesztéssel; lehet a Borovoj rövidülése is), *Csuha* (= felsőruha).²⁴ *Derekas* (= mellény).²⁵ *Fittyak* (= bojt).²⁶ *Vas*.

III. Egyéni tulajdonságokon alapuló vezetéknevek: a jelentéseket itt is csak a leg-szükségesebb esetekben adjuk meg.

a) Testi tulajdonságra utaló neve: *Balog*, *Fejér*, *Fekete*, *Kis*, *Kormos* (= füstös képű).²⁷ *Koros* (= nagy).²⁸ *Lábas* (nagy lábú), *Nagy*, *Sánta*.

b) Lelki tulajdonságra utaló nevek: *Oroszlán* (metaforikus név), *Poshadt* (= kedélytelen), *Sugó*, *Torkos*.

c) Egyéb tulajdonságra utaló nevek: *Bő* (= gazdag).²⁹ *Hadas* (= a hadhoz tartozó, azaz földi).

XVII. század

A XVII. században a névanyag szűkebbé vált. Ennek oka részben az elköltöz(tet)és, részben az, hogy ekkor már nem voltak külbirtokosok a községben. Az elköltöz(tet)és 1626 előtt történt, mert az összeírás egy sereg pusztá házhelyet sorol fel.³⁰ Olyan jellegzetes nevek tűnnek el végképp, mint Boncsur, Borlok, Berzi, Oroszlán, Törő stb. Érdekes az elköltözés iránya is: észak, északkelet. A cserépi neveket megtaláljuk majd Gömörben (Pozsoba), Abaújban (Marcin), Zemplénben (Helmec, Kisgéres, Petróc) és természetesen Borsodban (Abod). Persze, más helyek is számításba jöhetnek, de ezekről az iratok nem szólnak.

I. Származásra utaló vezetéknevek

A) Az apa nevéből alakult nevek

a) Az apa keresztnéve: *Angyal*, *Demeter* < lat. Demetrius, *Gábor*, *Gál* < lat. Gallus, *György*, *János* < lat. Johannes (fejlődési sora: Joannes > Joános > János), *Kocán* < lat. Cantianus,³¹ *Kniezsa* István rutén névnek elemzi, és a Konstantinból vezeti le; ha ez így van, akkor inkább a következő csoportba illene.³² *Lestár*: a lat. Eustachius név *Lestachius* alakjából, *Lukács*, *Pál* < lat. Paulus, *Simon* < lat. Simon, *Vince*, *Zsigmond* < ném. Siegmund.

b) Az apa keresztnévéből (esetleg ősi személynév) alakult vezetéknevek: *Bankó*: valószínűen a régi Bán személynév szócsaládjába tartozik; *Barta*; *Bencsik*: a Benedek névnek a szlovákban rövidült alakja és továbbképzése (elképzeltető, hogy a magyar Bencs névnek az *-ik* képzős alakja); *Bencső*: a Benedek rövidülése + *-cső* képzőbókor; *Bende*; *Csontó*: Csont + *-ó* képző (a mai alakja: *Csont*); *Görge*: a Gergely név becézett alakja³³;

24. TESZ I., 569–70.

25. MTSz. 395.

26. TESZ I., 921.

27. OklSz. 521.

28. OklSz. 522.

29. TESZ I., 357.

30. *Mizser L.*, Cserépfalu személynevei, 21–2.

31. *Melich J.*, SzlJsz., 183.

32. *Kniezsa I.*, 32.

33. *Melich J.*, SzlJsz., 112.

Göz; Jancsi; Józsa: a József név becézett alakja (női keresztnévvé csak jóval később, a XIX. század végén vált!), *Sebők*. Érdekes, hogy két cseh név is van: az egyik az akkori birtokos nevében: *Orlík*³⁴, másik pedig csak egyszer bukkan fel: *Beda* (ez a Bedřich keresztnév becézett alakja. Elvileg elképzelhető az is, hogy a szlovák Beda szóból származik, s akkor szavajárási név lenne.³⁵ A kizáró ok az, hogy ekkor a faluban nem találunk szlovákul beszélő embert.

d) Az apa keresztnéve + *-i, -é, -vics*: *Miklósi, Móré Mór + -é* birtokjel), *Keglevich*: horvát név. A család őseit *Kegel*-nek hívták,³⁶ s ehhez jött a leszármazottak nevében a *-vics* patronimikum képző.

e) Egyéb apaági név ebben a században nem fordult elő.

B) Az anya nevével egyetlen vezetéknev sem függ össze.

C) A származás helyére utaló vezetéknevek

a) Népnevek: *Henc* (= Sopron és Vas megyei német,³⁷ de a német Henz személynévből is levezethető), *Lengyel, Mizser, Német, Oláh, Székely, Tóth, Török*.

b) Puszta helynév: *Gele*.

c) Nagyobb tájegység neve + *-i* képző: *Szepesi*.

d) Helységnev + *-i* képző: *Bekecsi* (Zemplén vm.), *Esterházy, Eszkornyai, Folai* (Temes vm.), *Fügedi* (Abaúj vagy Heves vm.), *Győri, Homonnai* (Zemplén vm.), *Kátai* (Pest vm.), *Kéméndi* (Esztergom vm.), *Kondai, Nyári, Otrokocsi* (Gömör vm.), *Pái* (Pályi Szatmár vm.), *Pápai, Réki* (Abaúj vm.), *Szényi* (Szín Abaúj vm.), *Szikszai* (Abaúj vm.), *Tolnai, Várad* (Bihar vm.; Szilvásvárad nem jöhet szóba, mert még a XVI. században is Szilvásnak hívták), *Várday*.

II. Foglalkozást, tisztséget jelentő vezetéknevek

a) A foglalkozás, a tisztség megnevezése: *Dudás, Fazokas, Fónagy* (= falunagy, azaz elöljáró, bíró), *Gazda, Hegedűs, Dravec, Juhász, Kovács, Molnár, Pap, Pásztor, Szabó, Szarvas, Szántó, Szőcs, Szücs, Takács, Törő, Varga, Varró*.

b) A foglalkozás eszköze: *Berzi, Fonos* (= „a szőlőtöke termő ága, a melyet földdel letakartak, így gyökeret hajtott”).³⁸ *Karzó* (= halászószerszám).³⁹

c) A foglalkozás terméke: *Bancsur, Vas*.

III. Egyéni tulajdonságon alapuló vezetéknevek

a) Testi tulajdonság: *Derda* < cseh Drda 'hebegő, dadogó'.⁴⁰ *Fejér, Gentó* (talán a gentet 'apró lépésekben üget, ballag' szóból származik).⁴¹ *Gór* (= hosszú lábú).⁴² *Kis, Kormos, Nagy, Tar* (= kopasz).

b) Lelki tulajdonság: *Garázda, Kaks(z)i* (feltehetően azonos a kakuszi 'hallgatag, szótlan' melléknévvél).⁴³ *Nemes, Oroszlán*.

34. *Benes, J.* 176.

35. *Knieszsa I., SzlJsz.,* 85.

36. NI, VI, 151.

37. TESZ II., 111.

38. MTSz I., 541.

39. MTSz I., 709.

40. Kiss Lajos szíves szóbeli közlése.

41. TESZ I., 1046.

42. TESZ I., 1076.

43. Ormsz. 292.

c) Az egyéb tulajdonságra nincs adat.

Mielőtt rátérnénk a következtetések levonására, célszerűnek látjuk a szemléletesség és az áttekinthetőség kedvéért táblázatokat is bemutatni. Ezek részletekre lebontva közlik a 254 vezetéknev számbeli megoszlását, illetőleg részesedési arányát két tizedesig.

1. táblázat

A vezetéknevek típusai	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Származásra utaló vezetéknevek	88	55,69	59	61,45	148	58,26
Foglalkozást, tisztséget jelentő vezetéknevek	55	34,81	25	26,04	80	31,49
Egyéni tulajdonságon alapuló vezetéknevek	15	9,49	12	12,50	27	10,62
	158	99,99	96	99,99	255	100,37

Megoszlás a típusokon belül

2. táblázat

Származásra utaló vezetéknevek	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Az apa nevéből alakult vezetéknevek	36	40,90	29	49,15	65	44,21
Az anya neve	3	3,40	–	–	3	2,04
A származás helyére utaló vezetéknevek	49	55,68	30	50,84	79	53,74
	88	99,98	59	99,99	147	99,99

3. táblázat

Az apa nevéből alakult vezetéknevek	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Az apa teljes neve	3	8,33	–	–	3	4,61
Az apa keresztnéve	13	36,11	13	44,82	26	40,00
Az apa keresztnévéből alakult nevek	16	44,44	13	44,82	29	44,61
Az apa neve + a tőle való származást jelölő szuffixumok	3	8,33	3	10,34	6	9,23
Egyéb apaági név	1	2,77	–	–	1	1,53
	36	99,98	29	99,98	65	99,98

4. táblázat

A származás helyére utaló vezetéknevek	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Népnevek	5	10,20	8	27,58	13	16,25
Pusztai helységnevek	5	10,20	1	3,44	7	8,75
Nagyobb tájegység neve, megyenév + -i képző	4	8,16	1	3,44	5	6,25
Helységnevek + -i képző	32	65,30	19	65,51	52	65,00
A falu valamely részén lakó, vagy onnan származó	3	6,12	–	–	3	3,75
	49	99,98	29	99,97	80	100,00

5. táblázat

Foglalkozást, tisztséget jelentő vezetéknevek	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
A foglalkozás, vagy a tisztség megnevezése	41	75,92	20	80,00	60	76,92
A foglalkozás eszköze	6	11,11	3	12,00	9	11,53
A foglalkozás terméke	7	12,96	2	8,00	9	11,53
	54	99,99	25	100,00	78	99,98

6. táblázat

Egyéni tulajdonságon alapuló vezetéknevek	XVI. század		XVII. század		Összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%
Testi tulajdonságra utaló vezetéknevek	9	60,00	8	66,66	17	62,96
Lelki tulajdonságra utaló vezetéknevek	4	26,66	4	33,33	8	29,62
Egyéb tulajdonságra utaló vezetéknevek	2	13,33	–	–	2	7,40
	15	99,99	12	99,99	27	99,98

Következtetések. 1. A nevek nyelvi megformáltsága. Az eredeti szófaj szerint a XVI. században 107 (67,62%) főnév, 51 (32,27%); a XVII-ben: 65 (67,70%) főnév, 31 (32,29%) melléknév. A százalékban való eltérés nagyon csekély. Ha azonban azt nézzük, hogy melyik név alakult tulajdonnévből (képzéssel, rövidüléssel), illetőleg közszóból, az arány a következő: a XVI. században: 83 (52,53%) tulajdonnévből, 75 (47,46%) köz-

szóból; a XVII-ben 51 (53,12%) tulajdonnévből, 45 (46,87%) közszóból. A képzett szavak száma magas, a képzőké már nem annyira. Az viszont igaz, hogy egy-egy azonos alakú képzőnek más és más a funkciója, pl. az *-i* egyaránt lehet kicsinyítő képző, illetve melléknévképző. A XVI. században a következő képzőket találjuk a nevek végén: *-a, -ász, -e, -ész, -fi, -i, -ik, -ó, -ócs, -ók, -ő, -ők, -s, -t*; idegen nyelvi képzők: *-a, -ity* (horvát), *-kó* (szlovák vagy horvát). A XVII. században: *-a, -ász, -csi, -cső, -e, -i, -kó, -ó, -ő, -ők, -s*. idegenek: *-a, -ik* (cseh), *-csik* (szlovák), *-vics* (horvát). Ne tévesszen meg bennünket az idegen képzők látszólagos nagy száma; ezek csaknem megegyeznek az idegen nevek számával is. Természetesen homonimák itt is lehetségesek, pl. az *-a* megvan a csehben, a horvátban és a magyarban is – egymástól teljesen függetlenek.

2. A nevek tartóssága. A XVI. századtól kezdve napjainkig élnek a következő nevek: Bodnár, Elek, Győri, Hegedűs, Kis, Kovács, Lukács, Miklósi, Mizser, Nagy, Pap, Pásztor, Sánta, Szabó, Tóth; a névanyag 9,49%-a. A XVII. századtól: Csontó, Derda, Győri, Hegedűs, Kéméndi, Kis, Kovács, Lukács, Miklósi, Mizser, Móré, Nagy, Nemes, Német, Pap, Pásztor, Szabó, Tóth, Török; a névanyag 19,79%-a. Érdekes megfigyelni, hogy apanév alig-alig fordul elő közöttük. Egyes XVI–XVII. századi vezetéknevek a XIX–XX. században ragadványnévként funkcionálnak. XVI. század: Balog, Bodnár, Fekete, Gábor, Gergely, Győri, Juhász, Kecskés, Kis, Nagy, Poshadt, Sánta, Vas, azaz 8,86%. XVII. század: Gábor, Győri, Juhász, Kis, Nagy, Simon, Vas, azaz 7,29%. Az igazsághoz tartozik, hogy csak a következő nevekről tudjuk biztosan, hogy vezetéknevi eredetűek; *Győri, Simon, Juhász, Vas*.

3. A község lakossága magyar anyanyelvű, s a beköltözött idegen nevéek is jórészt magyarok voltak. A XVI. században (Bucsity, Dravec, Petkó) 1,89%, a XVII-ben (Beda, Bencsik, Dravec, Henc, Keglevich, Orlik, Derda) pedig 7,29%; s ha nem számítjuk a két birtokos nevét (Keglevich, Orlik), akkor csak 5,20. Közülük csak a *Derda* élő név ma is.

4. Az 1. táblázatból azonnal a szemünkbe ötlük az, hogy a neveknek több mint a fele utal a származásra és az, hogy milyen kevés az egyéni tulajdonságot jelölő nevek száma.

5. Az apa (pontosabban: a névadó ős) neve nagyon nagy szerepet játszott a vezetéknevek kialakulásában. A helynévből származó vezetéknevek – a nagy számuk mellett – azt is megmutatják, hogy mi volt a beköltözés fő iránya: észak, északkelet (Gömör, Borsod, Abaúj, Zemplén, Máramaros, Szatmár), de távolabbi és más irányú helységnevek is előfordulnak. A XVII. században kissé változatosabb a kép, bár itt is inkább a szomszédos megyék jöhetnek számításba.

6. Népvénevek is képviseltetik magukat. A magyar népnév teljes hiánya azt mutatja, hogy a lakosság magyar volt, így nem számíthatott megkülönböztető szerepre. Az igaz, hogy a *tót* ekkor még szlávot jelentett, de ezen a helyen csakis a szlovákokra vonatkozhatott (esetleg a csehekre). Horvát eredetű nevének ugyan van, de maga a népnév hiányzik.

7. Foglalkozásra utal a teljes névanyag csaknem egyharmada. A XVI. századi 34,81% a XVII-ben 26,04%-ra csökken. Az 1500-as évek végén a község nagy fejlődésnek indult. Valószínűleg mezővárossá fejlődött volna, ha Egert el nem foglalja a török. Az 1594-es dézsmajegyzék nyugtatványán a járás (processus) székhelyenként szerepel Daróccal együtt. S ebben az évben a gabonatermelő háztartások száma 46, a bortermelőké 79 (ebből 7 külbirtokos). Persze, vannak olyanok, akik egyaránt érdekeltek a gabona-, illetőleg a bordézsmaiban, de így is 90-re becsülhető a háztartások száma; ez pedig a

XVI. században igen magas.⁴⁴ Így tehát egy ilyen nagy lélekszámú településen lenniük kellett mesterembereknek (még ha ezek nem is voltak céhbeliak), s ezt mutatják a számok is. Szinte listát állíthatnánk össze a mesterségekből. Feltűnő, hogy a szabómesterséggel több név is összefügg (a XVI. században a Tóth mellett a Szabó a leggyakoribb). Párszor csak utalás történik a mesterségre (pl. Borbélyveje; csak éppen az nem derül ki, hogy az apósnak, azaz a borbélynak mi volt a vezetékneve). Egykor virágzó halászat lehetett a község határában (tavi halászat); erre nemcsak a vezetéknevek, hanem egyes földrajzi nevek is mutatnak.⁴⁵

8. A legszegényebb az egyéni tulajdonságok kategóriája. Alig-alig fordul elő olyan név, amely más vidékre nem jellemző. Úgy látszik, ezeket nem találták identifikáló erőnek.

9. Ezek a nevek is azt bizonyítják, hogy egyes nevek kialakulásának-kialakításának nem egyetlen apópjá volt. Ezt támasztja alá Mező András lektori véleménye. Részletekre is kiterjedő tanácsait e helyen is megköszönöm. Amikor az ember kategorizál, kénytelen a legvalószínűbb etimológiát elfogadni. Így pl. a Báncsi név jelölhet külső tulajdonságot (kancsal), vagy a Fonos a régi fon „erdő” jelentésű szó származéka is lehet vagy az Orlik minden nehézség nélkül származhat a németből is – s itt nem szólva a már korábban feltüntetettekről. Kétségtelenül a legproblémásabb az Esterházy név, amelynek az eredeti jelentését nem ismerjük. Jobb híján került a helynévi kategóriába (kérdőjellel), mivel a XVII. században Eszterháza nevű helység nem létezett.

IRODALOM

- AOH: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Folyóirat. Budapest. I. (1950.)
Beneš, J., O českých příjmeních (Praha, 1970). BSz: Borsodi Szemle. Folyóirat. Miskolc. I. (1955.)
Diószegi: (Diószegi S.,): Orvosi Füvészkönyv . . . Debrecenben, MDCCCXIII.
ETSz: *Gombocz Z., – Melich J.*, Magyar etymologiai szótár. Budapest, 1914–44.
FE: *Fényes E.*, Magyarország geographiai szótára . . . I–IV. Pesten, 1851.
FNESZ: *Kiss L.*, Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.
Halász E., Germán eredetű személynevek oklevelezésünk kezdeteitől a könyvnyomtatás koráig. Nyelv és Irodalom, Szeged, 1956. 65–101.
Ila B., A dézsma adminisztrációja. Levéltári Közlemények 1940–1 : 223–49.
Kniezsa I., A magyar és szlovák családnevek rendszere. Budapest, 1965. Kézirat
Kniezsa, SzlJsz.: Kniezsa I., A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II. Budapest, Akadémiai, 1974.
Melich, SzlJsz.: Melich J., Szláv jövevényszavaink I/1–2. Budapest, 1903–5.
Melius: Melius P., Herbarium, Bukarest, Kriterion, 1979.; az 1559-ben megjelent eredetinek a kritikai kiadása
MNY.: Magyar Nyelv. Folyóirat. Budapest. I. 1905.
MTSz: *Szinnyei J.*, Magyar tájszótár I–II. Budapest, 1893–1901.
Mikesy S., A Törő vezetéknevről. MNY. LXI., 464–5.
Mizser L., Sebestyén. MNY. LXXVII., 85–6.
Mizser L., A helynévkutatás nehézségei. BSz. XXII., 3:82–4.
Mizser L., Cserépvár 1568. évi leltára. MNY. LXXIII., 380–2.

44. *Mizser L.*, Cserépfalu személynevei, 20–1.

45. *Mizser L.*, BSz. XXIV., 3:38.

- Mízer L.*, Cserépvár 1568. évi leltára. MNy. LXXIII., 380–2.
Mízer L., Cserépfalu személynevei – 1548–1720. Budapest, ELTE, 1980.
Mízer L., Cserépvár története. BSz. XXIV., 3:35–41.
Németh Gy., Magyar und Mišer. AOH XXVI., 293.
 NI: *Nagy I.*, Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII. Pest, 1857–68.
 NySz.: *Szarvas G.*, – *Simonyi Zs.*, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III. Budapest, 1890–3.
 OklSz.: *Szamota I.*, – *Zolnai Gy.*, Magyar oklevél szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Budapest, 1902–6.
 OrmSz.: Ormánysági szótár. Kiss Géza hagyatékából szerkesztette: *Keresztes K.*, Budapest, 1952.
 Pais-Eml.: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerkesztette: *Bárczi G.*, és *Benkő L.*, Budapest, 1956.
Szabó L., Jászság. Budapest, Gondolat, 1982.
 TESZ: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Főszerkesztő: *Benkő L.*, Budapest, 1967–76.

FAMILIENNAMEN IN CSERÉPFALU IM 16-TEN UND 17-TEN JAHRHUNDERT

(Auszug)

Mit der Forschung der historischen Familiennamen hat man sich in Ungarn sehr wenig beschäftigt. Bis jetzt sind nur Sammlungen erschienen. Das Material der vorliegenden Abhandlung ist als der 27. Band der Ungarischen Datensammlung von Personennamen erschienen (Personennamen von Cserépfalu 1548–1720). Des Namenbestand einer Gemeinde ist zwar nicht gross, aber auch damit versuchen wir unseren Rückstand nachzuholen. Bis jetzt haben die Deutschen, die Engländer, die Sowjeten, die Tschechen usw. Familiennamensammlungen herausgegeben, und wir Ungarn sind jetzt erst am Anfang. Cserépfalu ist das erste in dieser Reihe, weil ich mich damit beschäftige, das ist mein Forschungsgebiet. Ich habe die Namensammlung aufgrund der dikaler und dezimaler Registrierungen zusammengestellt, aber ich habe auch die Urbarien, die Briefe und wirtschaftliche Hinweise, die mehrere Namen enthielten, berücksichtigt.

Ich habe insgesamt 254 Familiennamen unter die Lupe genommen. Die selbständigen Namen und die Formvarianten mussten klar abgesondert werden. Ich habe drei Hauptgruppen festgestellt: die Familiennamen, die sich auf die Abstammung beziehen (55,69%) diejenigen Familiennamen, die einen Beruf oder ein Amt bezeichnen (34,81%) und Familiennamen, denen persönliche Eigenschaften zugrunde liegen (9,49%). Diese teilen sich natürlich in kleinere oder grössere Untergruppen. In der Kategorie der Abstammung: der volle Name des Vaters, der Vorname des Vaters, Namen, die sich aus dem Vornamen des Vaters (aus ursprünglichen Personennamen) gebildet haben, der Name des Vaters + die Suffixe, die die Abstammung von ihm bedeuten, andere Namen väterlicherseits, der Name der Mutter, Familiennamen, die auf den Ursprungsort hinweisen (der einfache Ortsname + das Suffix „-er“ = („-i“ im Ung.), Volksname, Niederlassung an einem bestimmten Ort des Dorfes). In der zweiten Kategorie: Benennung des Berufes und des Amtes, Mittel und Produkt des Berufes, in der dritten Kategorie: innere und äussere

Eigenschaft und andere Eigenschaften (z. B.: wirtschaftliche Lage). Die Klassifizierung wird dadurch erschwert, dass einige Namen auch in mehrere Gruppen gehören können.

Die Bewohner des Dorfes sind ungarischer Muttersprache, Fremdnamen kommen nur selten vor. Es ist auffallend, dass mit der Abstammung sehr viele Namen zusammenhängen, besonders gross ist die Zahl der sogenannten väterlichen Namen. Mit Hilfe des Namenmaterials können wir Einblick ins Leben des mittelalterlichen Dorfes gewinnen. Wenn wir auch die anderen Bedingungen in Betracht ziehen, können wir feststellen, dass sich die Namen nicht als dauerhaft erwiesen haben, denn 9,49% der Namen aus dem 16-ten und 7,29% der Namen aus dem 17-ten Jahrhundert leben auch heute noch. Das wird nicht mit der Aus- bzw. Einwanderung sondern mit der Schwankung des Namensgebrauchs erklärt, der Familienname wurde nämlich abwechselnd mit dem Beinamen gebraucht. Es ist nicht zufällig, dass zu den häufigsten Namen heute viele Beinamen gehören. Es ist auch auffallend, dass sich sehr wenige Namen auf die körperlich-seelischen Eigenschaften beziehen.

Lajos Mizser